

Umění je *bezprostřední* odraz skutečnosti nebo myšlení v *obrazech*. V rozvinutí této definice umění tkví celá theorie umění — jeho podstata, jeho rozdělení v druhy, stejně jako podmínky a podstata každého druhu.*

První, co v naší definici umění musí zvlášť překvapit mnohé čtenáře jak samo o sobě, tak svou podivností, je bezpochyby to, že nazýváme *umění myšlením*, a tím spolu slučujeme dvě nejprotivnější, nejneslučitelnější představy.

Opravdu, filosofie byla vždy nepřátelská poesii a v samém Řecku, opravdové vlasti jak poesie, tak filosofie, filosof odsoudil básníky k vyhnanství ze své ideální republiky, ověnčiv je předtím vavřínem. Veřejné mínění připisuje básníkům živou, vášnivou povahu, která je nutí, aby se dávali unášet přítomným okamžikem, zapomínajíce na minulost a budoucnost, aby užitečné obětovali příjemnému. Připisuje jim ničím a nikdy nenasytitelnou touhou po rozkoši, již se dává přednost před mravností, lehkost, proměnlivost a nestálost ve vkusu a snaze a konečně neklidnou fantasii, která je vždy strhuje

* Tato definice se vyskytuje v ruské řeči po prvé¹¹⁴ a nelze ji najít ani v jedné ruské estetice, poetice nebo v tak zvaných teoriích literatury, a proto, aby se nezdála podivná, divoká a klamná těm, kteří ji slyší po prvé, musíme se pustit do nejpodrobnějšího objasnění všech představ obsažených v této pro nás zcela nové definici umění, i kdyby se mnohé z toho nevztahovalo přímo k umění, nebo by se mohlo lidem obeznámeným s vědou v jejím nynějším stavu zdát nedůležité, zbytečné, příliš podrobné. — V. G. B.

od skutečného k ideálnímu a ubírá v jejich očích cenu skutečnému dennímu štěstí(?) pro krásný a neodbytný sen. Naproti tomu filosofům připisuje obecné mínění snahu po moudrosti jakožto po nejvyšším životním blahu, nepochopitelném pro luzu a nedostižném pro obyčejné lidi. Zároveň je obdarovává neodňatelnými vlastnostmi — nezdolnou silou vůle, stálostí ve snaze k jedinému a neměnnému cíli, rozvážností v jednání, umírněností v přáních, dávání přednosti užitečnému a pravdivému před příjemným a lákavým, umění dosáhnout v životě pevného, skutečného blaha a těšit se z nalezení jeho zdroje v sobě samém, v tajné pokladnici svého nesmrtelného ducha, nikoliv v márnivém zevnějšku a kaleidoskopické pestrosti klamných lákadel pozemského života. A proto obecné mínění vidí v básníkovi milované dítě, šťastného mazlíčka nespravedlivé matky přírody, dítě zkažené, nezbedné, rozmarné a často i zlé, tím však více okouzlující a milé. Ve filosofovi vidí přísneho sluhu věčné pravdy a moudrosti, ztělesněnou pravdu ve slovech, ctnost v jednání. A proto vítá básníka s láskou, a jestliže mu dá, uraženo jeho lehkostí, někdy najevo svou nelibost, pak jen s úsměvem na rtech. Filozofa vítá v pokorné úctě, již probleskuje ostýchavost a chlad. Jedním slovem, prosté, bezprostřední, empirické poznání vidí mezi poesii a filosofii stejný rozdíl jako mezi živou, ohnivou, duhovou, lehkokřídrou fantasii a suchým, chladným, pečlivým a bezcitným bručounem-rozumem. Avšak totéž obecné mínění, které položilo takový rozdíl mezi poesii a filosofii, jako mezi oheň a vodu, žár a chlad, totéž obecné mínění nebo bezprostřední poznání ukázalo jim i stejnou snahu k stejnému cíli — k nebi. Poesii připisuje božskou sílu, která povznáší lidského ducha k nebi vysokými city, které v něm budí krásnými obrazy obecného života, nevytvořenými lidskou rukou. Za cíl filosofie klade spřizňovat lidského ducha s týmiž nebem a týmiž vysokými city, vzbuzenými však živým poznáním zákonů obecného života v mysli.

Uvedli jsme tu schválně prosté, skutečné smýšlení davu. Je všem dostupné a zároveň obsahuje hlubokou pravdu, takže věda je plně potvrzuje a ospravedlňuje. Opravdu, v samé podstatě *umění a myšlení* je obsažena i jejich nepřátelská protikladnost i jejich tělesné pokrevní příbuzenství, jak níže uvádíme.

Všechno skutečné, všechno, co je, všechno, co nazýváme

hmotou a duchem, přírodou, životem, lidstvem, dějinami, světem, vesmírem, to vše je *myšlení*, které myslí samo sebe. Všechno, co existuje, celá ta nekonečná rozmanitost jeví a skutečností světového života, není nic jiného než formy a skutečnosti myšlení. Tudíž existuje jen myšlení a kromě myšlení nic neexistuje.

Myšlení je činnost a každá činnost v sobě nezbytně předpokládá pohyb. Myšlení záleží v dialektickém pohybu nebo vývoji rozumu ze sebe sama. Pohyb nebo vývoj je život a podstata myšlení. Bez nich by nebyl pohyb a bylo by jaksi mrtvé, nehybně stojící trvání prvopočátečních sil života, který se teprve rodí, bez jakéhokoliv určení, obraz chaotického stavu duše, zjevně se ukázavší a namalovaný básníkem s tak udivující věrností:

Vše prázdne, bledé, šedé jen,
to ani noc, to ani den,
ni žaláře svit, jehož tlak
můj nenáviděl těžký zrak,
leč prázdna dech, jenž prostor smet',
a prostý místa pevný svět:

tu ani čas — ni zem — ni hvězd —
ni změn — ni ctnost — ni hřích — ni trest,
leč ticho jen a dech, jenž ztuh',
jenž ani smrt ni žití ruch,
jen moře prázdne, širý rmut,
jenž slepý, něm a nepohnut¹¹⁸

Východisko, výchozí bod myšlení je božská absolutní idea, pohyb myšlení záleží v rozvíjení této ideje z ní samé podle zákonů vyšší (transcendentální) logiky nebo metafysiky. Rozvíjení myšlenky z ní samé je její průchod vlastními momenty, jak dále ukážeme na skutečném případě.

Rozvíjení ideje z ní samé nebo z jejího vlastního nitra se ve filosofické řeči nazývá *immanentní*. Vyloučení jakýchkoliv vnějších pomocných prostředků a popudů, které by mohla poskytnout zkušenost, je podmínkou immanentního rozvíjení. V živomím obsahu samotné ideje je skryta organická sfla immanentního vývoje, jako živé zrno skrývá ve svém nitru sílu svého rozvoje v růst. A čím je bohatší životní obsah, ukrytý v nitru zrna, tím mohutnější růst se z něho vyvine a naopak. Ze žaludu a z malinkého oříšku se vyvine mohutný dub a obrovský cedr, sahající svými vrcholky do oblak, a

z bramboru, který je možná padesátkrát větší než cedrový oříšek, vyroste zahradní bylinka, sahající sotva několik pídí nad zem.

Myšlení nezbytně předpokládá existenci dvou protikladů; ty jsou projevem dvou stránek ducha, jež obě v něm nacházejí své vyrovnání, svou jednotu a totožnost. Je to duch *subjektivní* (vnitřní, myslící) a duch *objektivní* (vnější proti prvému, myšlený, předmět myšlení)¹¹⁷. Z toho je jasně vidět, že myšlení, jakožto činnost, nezbytně předpokládá dva vzájemně protikladné předměty — myslící (subjekt) a myšlený (objekt) a že není možné bez rozumné bytosti — člověka. Potom je na místě otázat se nás: Jak to, že celý svět a sama příroda nejsou nic jiného než myšlení?

Myšlené s myslícím jsou stejnorodé, jednotné a totožné, takže první pohyb prvotní hmoty usilující stát se (werden) naší planetou a poslední rozumové slovo poznávajícího člověka nejsou nic jiného než jedna a táž podstata, jenže v různých okamžicích svého vývoje. Sféra poznávaného je základna, na které vzniká a tvoří se vědomí.

Nic není zřejmě navzájem tak protikladné a nepřátelské jako příroda a duch a zároveň nic není vzájemně tak spřízněné a jednotné jako příroda a duch. Duch je příčina a život všeho jsoucího, ale sám o sobě je to jen možnost bytí, nikoliv jeho skutečnost. Aby se stal (werden) skutečnou bytostí, musil se stát tím, co nazýváme světem, a především se musil stát přírodou.

Tak tedy příroda je první moment ducha, který se snaží, aby se z možnosti stal skutečností. Avšak ani tento svůj první krok k skutečnému bytí nečinil rázem, nýbrž prováděl jej v postupné řadě množství momentů, z nichž každý se vyznačoval vlastním stupněm tvoření. Dříve, než se objevili tvorové, osidlující zemi, vytvořila se sama země a vytvořila se nikoliv rázem, nýbrž postupně, prošeďší mnoha převraty, prodělávši mnoho zvrátů, ale tak, že každý další převrat byl stupněm k její dokonalosti.*

Je zákonem každého vývoje, že každý následující moment je výše než předcházející. Naše planeta je však hotová a z jejího nitra vznikají miliony útvarů, tvořící tři přírodní říše. Vidíme je

*) Nové Holandsko dosud ukazuje obraz pevniny, která ještě nedosáhla svého vývoje. — V. G. B.

v nepořádku, v chaotické směsici: na vrcholku stromu sedí pták, u jeho kořene hlídá had svou kořist, vedle se pase vůl atd. Lidská vůle sdružuje na jediném nevelikém prostranství nejrůznorodější přírodní zjevy: bílého medvěda, obyvatele polárních ledů, s lvem a tygrem, obyvateli horkých tropických krajů; pěstuje v Evropě americké rostliny — tabák a brambory — a v severních zemích pěstuje ve sklenicích nádherné plody věčně jarního jihu. Avšak v tomto chaotickém nepořádku, v této pestré směsici, v této nekonečné rozmanitosti se ztrácí a mizí jen unavený zrak člověka. Jeho rozum vidí v těchto zjevech přísnou posloupnost, nezměnitelnou jednotu. Odlučuje od těchto nekonečně rozmanitých a bezpočetných přírodních zjevů jejich společné vlastnosti, dochází k znalosti rodů a druhů — a nesouladný chaos před ním mizí, ustupuje dokonalému pořádku. Miliony náhodných jevů se stávají jednotkami nevyhnutelných jevů, z nichž každý je momentem ztělesnění rozvíjející se božské ideje, navždycky se zastavivší ve svém letu. Jaká přísná posloupnost! Nikde není skoků, články se řetězí k článkům a tvoří jediný nekonečný řetěz, v němž je každý následující článek lepší než předcházející. Korálové stromy spojují nerostnou říši s rostlinami, polyповé-živočiši spojují živým článkem rostlinnou říši s živočišnou, která začíná myriádami hmyzu, těchto jakoby stonků odtrhnuvších se a létajících květů, a přecházejíc postupně k vyšším organismům, končí orangutanem, tímto nepodařeným člověkem. Všechno má své místo a čas a každý následující jev je jakoby nevyhnutelným následkem předcházejícího — jaká přísná logická důslednost, jak nezvratně správné myšlení! Tu se však objeví člověk a říše přírody končí — začíná říše ducha, ale ducha podrobeného dosud přírodě, byť i usilujícího probít se vítězstvím nad ní k svobodě. Je polozvíře a poločlověk, pokrytý chlupy, jeho ohromná postava je nachýlena kupředu, dolní čelist se vysunula vpřed, nohy skoro bez lýtek, velký prst na noze odstává, ale on nespolehá již jen na sílu, nýbrž i na chytrost a úsudek — jeho ruce jsou ozbrojeny, ne však prostou holí, ne dubovou větví, ale jakousi kamennou sekyrou, připevněnou k dlouhé holi... V Australii vidíme divochy rozdělené na kmény, kteří se navzájem pojídají; fyziologové říkají, že příčina tohoto strašného pobloučení je v jejich organismu, který si žádá potravu z lidského masa jakožto potravu, která se nejlépe

přeměňuje v krev a maso těch, kteří se jí žijí. Africký domorodec je lenivý, zvířeti podobný, rozumově tupý tvor, odsouzený k věčnému otroctví a pracující pod trestem holí a smrtelného týrání. V Americe jen malé kmény na ostrovech, které ji obklopují, oddávaly se lidojedství. Na její pevnině dvě obrovské monarchie, Peru a Mexiko, byly představitelkami vyšší vzdělanosti, jaké jen mohli dosáhnout divoši s vyšší organizací, než měli ostatní. Jaká pravidelná důslednost, jaká přísně nezvratná posloupnost v těchto přechodech od nižšího druhu k vyššímu, od nižšího organismu k vyššímu, v této nekonečné snaze ducha najít sebe sama jakožto vědomou osobnost. Když přijímá novou formu a jaksi s ní není spokojen, neničí ji, nýbrž ji zanechává jako ztělesněný a navždy k prostoru přikovaný moment svého vývoje. Neboží synové Ameriky zůstali i nyní takoví, jaké je zastihli Evropané. Přestavše se bát střelných zbraní jakožto hlasu pohněvaných bohů, naučili se jich používat sami, ale od těch dob se nijak nepolidštili a další vývoj lidské bytosti musíme hledat v Asii. Zde se však utváření skončilo, příroda dokončila svůj plný kruh a postoupila své místo novému, čistě duchovnímu vývoji — historii. Zde je opět rozdělení lidského druhu v rasy a kavkazské plémě se jeví jako výkvět lidstva. Z pokolení a plemen se utvářejí národy, z rodin státy a žádný stát není nic jiného než moment ducha, vyvíjejícího se v lidstvu, a také čas, v němž se objevují, odpovídá momentu, abstraktnímu nebo filosofickému myšlení, rozvíjejícímu se ze sebe. A pro lidstvo platí tytéž zákony jako pro lidskou osobnost. I lidstvo má své dětství, mládí a mužnost. Ve své posvátné kolébce, v Asii, je dítětem přírody, která mu zavinula do plen ruce i nohy, vyznává bezprostřední víru ústního podání, žije náboženským mythem do těch dob, dokud v Řecku nevyšlo zpod poručnictví přírody a nepovýšilo temnou náboženskou víru ze symbolů na básnické obrazy a neprosvítlo je světlem rozumného myšlení. Život řeckého národa byl květem starobylého života, konkrétní jeho prvky, bohatou hostinou, po níž následoval úpadek starého světa. Dětství se skončilo, nastala doba jinošství, údobí převážně náboženské, rytířské, romantické¹¹⁸, plné života, pohybu, romantického hnutí, neuskutečnitelných podniků. Objevení Ameriky, vynález střelného prachu a knihtisku byly vnějšími podněty k přechodu lidstva z jinošského věku do údobí mužnosti, které trvá dosud. Každý věk vy-

plýval z jiného a jeden byl nevyhnutelným výsledkem druhého.

Stárnuvši v pochybnostech
o velikých tajemstvích,
nenávratně odchází
století za stoletím;
každého z nich
věčnost se ptá:
„Čím jsi skončil?“ —
„Zeptej se druhého!“
každého z nich je odpověď.¹¹⁰

Každá důležitá událost v lidstvu se děje ve svou dobu, ani dříve, ani později. Každý veliký člověk naplňuje dílo své doby, rozhoduje soudobé otázky, vyjadřuje svou činností ducha té doby, v níž se zrodil a vyvinul. V naší době nejsou možná ani křížácká tažení, ani inkvisice, ani světovláda¹¹⁰ kněze-panovníka. Ve středověku nebyla možná ani osobní bezpečnost, které požívá každý člen novější občanské společnosti, ani svobodný vývoj, který umožňuje občanská společnost i svému nejposlednějšímu členu, ani veliké vítězství ducha nad přírodou nebo, lépe řečeno, úplné podmanění přírody duchem, které došlo výrazu v parních strojích, zrušivších skoro čas a prostor. Organizace, podobné organizacím Kolumba, Karla V., Františka I., vévody z Alby, Luthera a j., jsou možné i v naší době, tak jako byly možné vždycky, jenže kdyby se objevily v naší době, vůbec by tak nejednaly a vůbec by nedokázaly totéž.

Tak tedy od prvního probuzení dosavadních sil a prvků života, od jejich prvního pohybu v hmotě přes celou stupnici, vyvíjející se v tvorstvu přírody až po korunu tvorstva, člověka, od prvního sdružení lidí v společnost až po poslední historický fakt naší doby existuje jeden vývojový řetěz, nikde nepřerušovaný, jediná stupnice od země k nebi, v níž se nelze povznést na vyšší stupeň, aniž se opřeme o ten, který je pod ním. Ani v přírodě, ani v dějinách nevládne slepá náhoda, nýbrž přísná, nezlomná vnitřní nutnost, podle které jsou všechny jevy navzájem spjaty příbuzenskými pouty, v nepořádku se jeví harmonický pořádek, v rozmanitosti jednota a díky této jednotě je možná věda. Co je tato vnitřní nutnost, dávající smysl a význam všem jevům bytí, a ta přísná důslednost a posloupnost, v níž následují jevy jeden za druhým, jako by vycházely jeden z druhého? Je to *myšlení, myslící samo sebe*. Příroda je jakýmsi prostředkem pro ducha, aby se stal

skutečností a aby uviděl a poznal sebe sama. Proto je její korunou člověk, jímž se skončila a na němž se zastavila její tvůrčí činnost. Občanská společnost je prostředek k rozvinutí lidských osobností, které jsou vším a v kterých žije příroda, společnost i historie, v nichž se znovu opakují všechny procesy světového života, to jest přírody a historie. Jakým způsobem se to děje? Myšlením, jehož prostřednictvím člověk provádí skrze sebe všechno, co existuje mimo něho — přírodu i dějiny a konečně svou vlastní osobnost, jako by i ona byla cizí a mimo něho existující předmět.

V člověku duch našel sebe sama, našel svůj plný a bezprostřední výraz, poznal v něm sebe jakožto subjekt nebo osobnost. Člověk je ztělesněný rozum, bytost *myslící* — název, kterým se odlišuje ode všech ostatních bytostí a povznáší se jako vládce nad všechno tvorstvo. Podobně jako všechno, co v přírodě existuje, je myšlením již jen svou bezprostřední existencí jakožto faktem; ale ještě více je myšlením pro činnost svého rozumu, v němž se jako v zrcadle opakuje všechno bytí, celý svět se všemi svými jevy fyzickými i rozumovými. Střediskem a ohniskem tohoto myšlení je jeho *Já*, které staví proti, nebo proti kterému se staví, a na kterém reflektuje (odráží) každý jím myšlený předmět, ani sebe sama nevyjímaje. Ještě než si osvojil nějaké ideje, rodí se již jako myslící, neboť sama jeho přirozenost mu odhaluje tajemství bytí — a všechny prvotní myty národů, prožívajících svůj dětský věk, jsou nesmyslenky, vynálezy, výmysly, nýbrž bezprostřední odhalení pravdy o Bohu a o světě a o jejich vztazích, odhalení, která nepůsobila svou symboličností na dětský rozum přímo, nýbrž byla podávána prostřednictvím fantazie nejprve citu. Hle, náboženství ve svém filosofickém vymezení: bezprostřední představa pravdy.

Každý národ prožívající svůj dětský věk vyniká silnou náklonností vyjadřovat okruh svých pojmů viditelným citovým způsobem, a začav u symbolu, dochází až k básnickým obrazům. Tato druhá cesta, druhá forma myšlení, je umění, jehož filosofická definice je — bezprostřední zobrazení pravdy. Brzy se k ní vrátíme, protože je hlavním předmětem naší knihy.

Plně se vyvinuvší a dozrálý člověk konečně vstupuje do vyšší a poslední sféry myšlení, do myšlení čistého, zbaveného vši bezprostřednosti, povyšujícího všechno do čistých pojmů a opírajícího se o sama sebe.

Je zřejmé, že to všechno jsou jen tři rozličné cesty, tři různé formy jednoho a téhož obsahu, kterým je — bytí. Ať je tomu jakkoliv, tyto tři druhy myšlení, možno-li se tak vyjádřit, nejsou však vůbec tím, co jsme nazývali myšlením před lidskou dobou, světem přírody a dějin. Vskutku, není to jedno a totéž, i když je to jedno a totéž, právě tak jako člověk-chlapec a člověk-muž není jedna a táž bytost, i když druhý z nich není nic jiného než nová a vyšší forma prvního.

Čtenáři nezapomněli, že jsme ve své definici umění použili slova „bezprostřední“, pravděpodobně si také všimli, že jsme ho často užili i potom. Význam tohoto slova je tak důležitý, to slovo nahrazuje tolik jiných slov, a proto je jeho časté užívání tak nutné, že považujeme za svou povinnost uchýlit se od vlastního předmětu, abychom je objasnili.

Slovo „bezprostřední“ a od něho pocházející „bezprostřednost“ je vzato z německého jazyka¹²¹ a patří do novější filosofie. Označuje bytí i činnost, vycházející přímo ze sebe samých, bez jakéhokoliv prostřednictví. Vysvětlím to na příkladě.¹²² Znáte-li člověka podle jeho způsobu myšlení, podle jeho způsobu života a podle charakteru jeho činů, mluvíte-li ho a vážíte-li si ho pro ně, neznáte ho bezprostředně, protože se neodhalil vašemu chápání bezprostředně, nýbrž prostřednictvím svého způsobu myšlení, života a činnosti. A jako takového ho můžete znázornit i jinému člověku, který ho nikdy neviděl, a tento druhý člověk může k němu z vašich slov pocítit stejnou úctu a stejnou lásku. To však ještě není celý člověk, nýbrž jen stín, který vrhá; to není sám člověk, nýbrž jen jeho popis. Slyšíte-li jiného vyprávět o takovém člověku, váš rozum je více nebo méně zaujat jasnou představou různých dobrých nebo škodlivých vlastností, ale vaše obrazotvornost je prázdná, v ní se neodráží, jako v zrcadle, žádný živý obraz, který by mluvil sám za sebe, nebo který by vám potvrzoval to, co se vám o něm říká. Co to znamená? To znamená, že tak jako popis příznaků člověka nedává jasnou představu o jeho zevnějšku, tak ani zobrazení, abstrahování jeho dobrých nebo špatných vlastností, nechť jsou jakkoliv význačné, nedává živý obraz jeho osobnosti; je třeba, aby mluvil sám za sebe, mimo své dobré nebo špatné vlastnosti. Jsou osoby, které, jsouce dobré i špatné, nezanechávají v naší paměti ostrou stopu a brzy z ní vymizí. Naproti tomu jsou jiné, které, třebaže zřejmě nemají nic osobitého, vysloveně dobrého nebo špatného, utkví od

prvního počátku navždy ve vaší představě. Je to zvlášť překvapující ve vztahu k ženám; oslňující krása ustupuje často v našem vnímání nejskromnější, a jak se zdá, neobyčejnější osobě. Příčina takové různosti dojmů, způsobených tou nebo onou osobností, tkví bezpochyby v oné osobnosti samé, přesto však se tato příčina nedá vyjádřit slovem, jako každé tajemství. Hle, člověk, směle a hbitě mluví o všem, umně a dovedně vám dá najevo své cenné vlastnosti, podle svých slov žije jen ve vznešenosti a kráse, je ochoten dát za pravdu svůj život. Slyšíte ho, vidíte v něm mnoho rozumu, neupíráte mu ani cit, jeho názor o něm samém se vám zdá pravděpodobný, a zatím k němu zůstanete chladní, nevzbudí ve vás žádný živý zájem. Co to znamená? Ovšem, znamená to, že mimoděk cítíte jakýsi rozpor mezi jeho slovy a jím samým. Váš úsudek schvaluje jeho slova, bere je jako daná fakta, podle nichž si o něm vytváří úsudek, ale *bezprostřední* dojem, kterým na vás působí, budí ve vás nedůvěru k jeho slovům a odpuzuje vás od něho. A tu je jiný člověk: je tak prost všech předsudků, tak prostý, tak obyčejný, mluví o tom, o čem mluví všichni, o počasí, o koních, o šampaňském, o ústřicích, a zatím vy, uviděvše ho po prvé, jakoby z jakéhosi citového rozmaru se přesvědčíte navzdory svému úsudku, že tento člověk není tím, čím se zdá, že jsou mu otevřeny vyšší ideální oblasti a hluboká tajemství bytí a on si bere směle a přímo jako své vlastnictví vaši lásku a úctu dříve, než máte čas ho prohlédnout. Zde je opět táž příčina, síla a moc bezprostředního dojmu, kterým na vás tento člověk působí. Všechno, co se tají v jeho přirozenosti, to vše se projevuje i v jeho pohybech, gestech, v jeho hlase, v tváři, ve hře fyziognomie, zkrátka — v jeho *bezprostřednosti*. Zrovna tak někdy všechna nádhera vzdělání rozumového, estetického a světského v nás neprobouzí ani při příjemném zevnějšku ten chvějivý, muzikální cit, jaký budí přítomnost ženy, tu úctu, kterou nás poutá. Prostá dívenka, bez jakéhokoliv vzdělání, ale s hlubokou a bohatou povahou, přiměje každého jediným klidným pohledem, aby sklopil oči, směle upřeně do jejích zraků, jako by je překvapily paprsky slunce. Z téže příčiny se někdy plahočíte a nudíte nad nejtupnějšími slovy, nad nejduchaplnějšími žerty a nenacházíte v nich nic zábavného kromě toho, že si činí nárok na zábavnost, a nemůžete bez smíchu slyšet ani jediné slovo, ani vidět jediný pohyb jiného člověka, třeba v jeho slovech ani v jeho pohybech není zřejmě

nic směšného, takže když o nich někomu vypravujete a doufáte, že vyvoláte nepochybný účinek, sami k svému údivu zjistíte, že v nich vůbec nic není a že celá jejich uchvacující síla tkví v *bezprostřednosti* toho člověka.¹²³

Táž *bezprostřednost*, která je tak důležitou podmínkou osobnosti každého člověka, projevuje se i v *jednání* člověka. Bývají případy, v nichž jako by za nás jednala naše přirozenost, aniž čeká na prostřednictví našeho rozumu nebo našeho vědomí, a postupujeme jaksi instinktivně tam, kde zřejmě není možno jednat bez vědomé úvahy. Tak se na příklad stává, že člověk, který se vážně poranil nebo se octl v nebezpečí vážného zranění o nějaký předmět, který nepozoroval pro svou roztržitost nebo pro soustředění v sama sebe, vždycky, kdykoli projde mimo ono místo, mimoděk se sehne. Takové jednání je zcela *bezprostřední*. Avšak mnohem vyšší a překvapivější jsou ta *bezprostřední* jednání lidského ducha, v nichž se projevuje jeho vyšší život. Ať je člověkovo přesvědčení jakkoliv svaté a pravdivé, ať jsou jeho snahy jakkoliv ušlechtilé a čisté, k jejich vyřízení nebo k jejich uskutečnění nestačí ani síla přesvědčení, ani ušlechtilost snahy. K tomu je nutné ono oduševnělé hnutí, v němž se slévají vjedno všechny síly člověka, v němž jeho fyzická přirozenost proniká jeho duchovní podstatu, která opět prosvěcuje jeho fyzickou přirozenost, rozumová činnost se stává instinktivním pohybem, a naopak, myšlenka se stává skutečností, činnost rozumná a svobodná lidské vůle *bezprostředním* zjevem. Dějiny nám představují překvapující příklad podobného *bezprostředního* projevu síly lidského ducha, triumfujícího i nad zákony přírody. Syn Kréťův byl od narození němý, ale když viděl, že nepřátelský voják chce z nevědomosti zabít jeho otce, ihned nabyl daru řeči a vzkřikl: „Vojáku, nezabíjej vladaře!“ Avšak ani tento příklad, ať je jakkoliv překvapující, není ještě nejvyšším projevem *bezprostředního* rozumu. Ten je možno vidět v celé nekonečnosti jeho velikého významu jen v těch svobodných a rozumných jednáních člověka, v kterých se odhaluje jeho vyšší duchovní přirozenost a směřování k nekonečnu. Celé dějiny lidstva, na jedné straně, nejsou nic jiného než nekonečná řada obrazů takového druhu *bezprostředně* rozumných a rozumově *bezprostředních* jednání, v nichž osobní přání splývá s vnější nutností pro osobnost, vůle se stává instinktem, snaha po jednání jednáním samým.¹²⁴ *Bezprostřednost* jednání nevylučuje jednání ani vůli, ani vědo-

mí, naopak, čím více je v něm účastno jednoho i druhého, tím je vyšší, plodnější a účinnější, ale vůle a vědomí samy o sobě, jako odděleně vzaté prvky ducha, nikdy nepřecházejí v činnost a nepřinášejí plody ve vyšších sférách činnosti, neboť tam se jeví jako síly, které jsou nepřátelské *bezprostřednosti*, v níž tkví živá produktivní síla. Vznik a vývoj přírody, všechny zjevy dějin a umění se děly *bezprostředně*.

Možná, že mnohým našim čtenářům se bude zdát slovo „*bezprostřední*“ úplně stejnoznačné se slovem „*mimovolný*“ a slovo „*bezprostřednost*“ se slovem „*mimovolnost*“, a vytknou nám možná marnou snahu vynalézat a zavádět nová a nikomu neznámá slova pro staré a všem známé pojmy, vyjádřené již dávno slovy, která jsou také všem známá, a obviní nás z pedantské choutky pouštět se do zbytečných výkladů a nepotřebného odbočování, které věc neobjasňuje, nýbrž zatemňuje. Stane-li se tak a nebude-li příčinou toho ukvapená nepozornost povrchního čtenáře, nebude to proto, že by jeho obvinění bylo spravedlivé, nýbrž proto, že jsme nevyšvětlili uspokojivě předmět. V *bezprostřednosti* může být *mimovolnost*, ale nebývá v ní vždycky a tato dvě slova nejsou naprosto jedno a totéž, ani synonyma. Příroda, na příklad, se vyvíjela *bezprostředně* a zároveň *mimovolně*. Historické zjevy jako počátky řeči a politických společností probíhaly *bezprostředně*, nikterak však *mimovolně*, stejně tak *bezprostřednost* jevu je základním zákonem, nevyhnutelnou podmínkou v umění, která mu dává vysoký a mystický význam, ale *mimovolnost* nejenže není nevyhnutelnou záležitostí umění, nýbrž je mu nepřátelská a snižuje je. Slovo „*bezprostřední*“ zahrnuje a obsahuje v sobě mnohem širší, hlubší a vyšší obsah než slovo „*mimovolný*“, což jasně dokážeme v dalším rozvinutí ideje umění.

Podmínkou *bezprostřednosti* každého jevu je oduševnělé hnutí, výsledek *bezprostřednosti* každého jevu je organizace. Jen to, co je oduševnělé, může se projevovat *bezprostředně*, jen to, co se projevuje *bezprostředně*, může být organické, jen organické může být živé. Organismus a mechanismus, neboli příroda a řemeslo, to jsou dva světy, navzájem nepřátelsky protikladné.¹²⁵ Jeden je svobodný, neustále se pohybující, měnící se, nepostizitelný v přeměnách květů a barev, hlučný a zvukný, druhý ztuhlý v mrtvé nehybnosti, otrocky pravidelný a neživotně určitý, s klamným leskem, s falešným životem, němý a bezhlavý. Jevy prvního světa, živé a *bezprostředně* se

rodící, nazývají se oduševnělé neboli tvůrčí a jevy druhého světa předměty mechanické neboli díla rukou lidských. Rozumí se, že to tak nesmíme chápat doslova a zaměňovat prvotní uměleckou příčinu za odvozenou. Všechny sochy a všechny obrazy jsou vytvářeny lidskou rukou, přesto však jsou sochy a obrazy organické, oduševnělé, tvůrčí, a jsou sochy a obrazy mechanické, ne vytvořené, nýbrž udělané.

Je zřejmé, že vytvořené nebo tvůrčí se nenazývá všechno, co nelze vytvořit rozvahou, výpočtem, úsudkem a vůlí člověka, ani všechno, co se nedá nazvat vynálezem, nýbrž to, co z nebytí vstupuje v bytí tvořivou silou přírody nebo tvůrčí silou lidského ducha; a to, co je opakem vynálezu, je třeba nazvat *objevem*. Organisační, která tvoří podstatný rozdíl mezi díly tvůrčími a díly mechanickými, je zřejmě výsledkem onoho procesu, jehož prostřednictvím dílo vzniká. Postavme přírodu proti řemeslu, abychom to objasnili na příkladě. Když člověku, který vynalezl hodinky, bleskla hlavou první myšlenka na tento stroj, nebylo tím dílo okamžitě dokončeno, nemluvě ani o tom, že musil mnoho myslet a usuzovat, dříve než přistoupil k uskutečnění své myšlenky, musil si ji ještě také neustále ověřovat zkušeností a hledat ve zkušenosti její doplnění. Při sestavování znovu rušil, při skládání rozebíral, protože vždycky poznal, že ještě cosi chybí. Hlavním duchovním činitelem při aktu jeho vynalézání byl *úspěch, výpočet, počet pravděpodobnosti*. Opatrně, jakoby potmě, dělal krok za krokem, pracuje hlavou a počítaje na prstech. A proto jeho dílo nemohlo být hned dokonalé, ale bylo třeba staletých úspěchů exaktních věd, aby mohlo dosáhnout dokonalosti. Chce-li řemeslo napodobit přírodu, pak je ještě nápadnější zřejmá mohutnost přírody a bezmocnost řemesla. Člověk chce udělat květinu-růži. Vezme proto růži přírodní, dlouho a pozorně se jí učí poznávat do všech nejmenších podrobností, každý lístek, záhyb, tón a odstín barvy, celkový tvar, a teprve po mnoha úsudcích a výpočtech vystřihuje a sešívá svůj kvítek z tkanin, obarvených podle barev přírody. A vskutku, jeho umění je tak velké, že na deset kroků nerozeznáte jeho umělou růži od přirozené. Přistupte však blíže a uvidíte chladnou, nehybnou mrtvolu vedle překrásného výtvaru přírody, plného života, a váš cit bude uražen mrtvou napodobeninou. S radostným pocitem rázem uchopíte okouzující květ, prohlížíte jej a voníte k němu. Jeho lístky a plátky jsou rozloženy tak souměrně, tak úměrně, že jejich

pravidelnost lze postihnout jen naším rozumem, ne však napodobit našimi nástroji, které jsou k tomu příliš nevhodné, a pak — každý z nich je tak důkladně, s takovou pečlivostí proveden a zbarven do nejmenších podrobností... Jak rozkošně krásný je tento květ, kolik je na něm žilek, odstínů, jaký jemný a svěží pel. Ó, sám král Šalamoun ve své slávě se neodíval tak velkolepě! A konečně, jaká opojná vůně! Doposud, pokud jsme hleděli na tuto růži zvenčí, těšice se z jejího vzhledu, barvy a vůně a podivujice se jim, dá se s ní ještě umělý květ srovnávat, aspoň jako její parodie, dokazující svým způsobem sílu a moc lidského rozumu, ale ¹²⁰ zdalipak se tím u růže všechno končí? Ó, nikoliv, je to jen vnější forma, výraz vnitřku. Ty skvělé barvy vyšly zevnitř rostliny, tato okouzující vůně je její balsamický dech. Pohlédněte sem, do nitra této květiny a každé její srovnání s umělým květem se zničí samo sebou jakožto ošklivost, urážející zdravý smysl. Tam, uvnitř zeleného stonku, na němž se tak půvabně drží tento rozkošný květ, tam je celý nový svět, tam je samostatná laboratoř životnosti, tam nejtenšími cévkami, vytvořenými s podivuhodnou pravidelností, protéká vlaha života, proudí neviditelný ether ducha. A zatím potřebovala příroda na tento květ méně času a prostší a levnější materiál a vůbec žádnou práci, úsudek nebo výpočet; do země padlo neveliké zrnko a ze země vzešla rostlina, oděla se listím a okrášlila se květy k svatební hostině jara... Už v jejím zrnku byl skryt kořen, stvol i krásné lístky i pyšný, vonný květ a celá architektura rostliny se všemi jejími tvary a rozměry! Co tu však udělala příroda? Čím projevila svou účast na vytvoření tohoto květu? Opakuji, nic jí to nestálo. Klidně, bez jakékoliv námahy opakuje teď výtvaru, které vytvořila jednou provždy. Byl však okamžik, kdy strašlivě pracovala s vypětím a použitím všech svých sil... kdy všemocné „Staň se!“ probudilo dosavadní chaos, nebytí vyvolalo k bytí, možnost ve skutečnost, ideu v jev. Tehdy se netělesná božská myšlenka, do té doby existující, stala z ničeho naší planetou a tato planeta se dlouho měnila tu v oceány vod, tu v oceány ohně a vysoké hřbety hor na místě někdejšího mořského dna; podzemní proudy vod a ohně, bezedná moře, ostrovy a jezera, sopky, chrlící oheň, podávají svědectví o jejich strašných převratech, nežli se stala tím, čím je nyní, o její veliké práci, která ještě ani teď neskončila, soudíme-li podle celé ohromné pevniny, která se doposud ještě dokonale nezformo-

vala. * Ano, byla to velká práce²⁷, příroda rodila nekonečné řady bytostí a každá z nich byla mocným, okamžitým a náhlým skokem z tmy nebytí na světlo života. Vznešená a krásná je budova vesmíru! Jak pravidelná je ta modravá kupole nebes, na níž v takovém přísném pořádku, v takové nezvratné pravidelnosti a harmonii vychází a zapadá slunce, objevuje se a mizí měsíc s myriádami hvězd! A zatím tyto kruhy a sféry nevzděčí za svou existenci kružidlu, žádný předběžný plán nebyl načrtnut na papíře a matematikův úsudek neurčil nekonečné vztahy mezi nekonečnými veličinami, vahami a prostory. Bez konce je vesmír, bez počtu jsou nebeská tělesa a všechna se dělí ve světy, navzájem podřízené, a každé z nich je částí celku, tvořícího jakoby živé organické tělo, a je ve vzájemném poměru a ve vzájemné závislosti na každém jiném — a celý ten prostor bez hranic, celá tato nezměřitelná veličina, celé to bezpočetné množství, tvořící o sobě jednotu a celek, zrodily se samy ze sebe, obsahující v sobě i své zákony, i svá věčná, nezměnitelná čísla a linie, i celý nákras svého souhrnu. Vesmír je božská myšlenka, existující od věčnosti dočasně jako rozumová možnost a stavší se pojednou zřejmou skutečností svým vtělením v tvar. V úplnosti jejího bytí vidíme dvě zřejmě protikladné, ale ve skutečnosti stejnorodé a shodné stránky: ducha a hmotu. Duch je božská myšlenka, pramen života. Hmotu je forma, bez níž by se myšlenka nemohla projevit. Je zřejmé, že oba tyto prvky jsou si navzájem potřebné. Bez myšlenky je každá forma mrtvá, bez formy je myšlenka jen tím, co může být, ale není. V bytosti tvoří nerozdílný celek, pronikající se navzájem a mizíce v sobě taktéž navzájem. Proces jejich slití v jedno (konkrece) je tajemství, v němž jako by se skryl život sám, nechť se tak sám stát svědkem svého největšího aktu, svého nejtriumfálnějšího obřadu. Známe nutnost, ale jen tušíme nebo si představujeme tajemství tohoto procesu. Je nutnou podmínkou životnosti tvorů a jeho výsledkem je — *organisace*, jejímž výsledkem je *zvláštnost, individuálnost a osobitost*.

Všechny přírodní jevy nejsou nic jiného než zvláštní a osobité projevy *obecného*. Obecné je myšlenka. Co je to myšlenka? Podle filosofické definice je myšlenka konkrétní pojem, jehož forma není ničím vnějším, mimo něj, nýbrž formou jeho

* Nové Holandsko. — V. G. B.

vývoje, jeho vlastního obsahu. Protože však filosofický rozbor našeho předmětu je nám cizí, budeme se snažit vyložit jej svým čtenářům co možná nejméně abstraktně, co možná názorně. V druhé části Goethova Fausta je místo, které nás může přivést k vytušení významu „myšlenky“, blízkému pravdě. Faust, slibiv vladaři, že před ním vyvolá Parida a Helenu, žádá o pomoc Mefistofela, který mu nerad ukazuje jediný prostředek k vyplnění tohoto přání. „V nepřístupné pustině,“ říká, „vládnou bohyně, není tam prostor, tím méně čas; jsou to matky.“ — Matky! — vzkřikne ustrašený Faust. — Matky, matky — opakuje — to zní tak podivně... „Bohyně,“ pokračuje Mefistofeles, „neznámé vám smrtelníkům a námi jen neochotně jmenované. Jsi připraven? Není třeba otvírat zámky a závory, obejme tě prázdnota. Máš ponětí o dokonalé prázdnotě?“ Faust ho ujišťuje, že je připraven. „Kdybys plul,“ pokračuje zase Mefistofeles, „oceánem bez hranic, kdybys spatřil tu nekonečnost, viděl bys tam aspoň proud vlny za vlnou, uviděl bys tam něco, uviděl bys v zeleni uklidnivšího se moře vynořující se delfiny, před tebou by šly oblaky, slunce, měsíc, hvězdy. V pusté, věčně pusté dále nevidíš však nic, neuslyšíš svůj vlastní krok, tvá noha se nebudě mít oč opřít.“ Faust je neústupný. — V tvém *nic* — praví — doufám najít *vše*. (In deinem Nichts hoff ich das All zu finden.) Mefistofeles pak dá Faustovi klíč. „Kráčej za tímto klíčem,“ říká mu, „dovede tě k *matkám*.“ Slovo „matky“ znovu způsobí, že se Faust zachvěje. — Matky! — vzkřikne — to slovo mne zasahuje jako úder! Co je to za slovo, že je nemohu slyšet? „Což jsi tak omezený,“ odpovídá mu Mefistofeles, „že nové slovo tě znepokojuje?“ Mefistofeles mu pak dá návod, jak má postupovat na své podivné pouti, a Faust, pocitív v hrudi nové síly po doteku kouzelného klíče, dupnul, nohí se do bezedné hloubky. „Rád bych věděl,“ praví Mefistofeles, osaměv, „vrátí-li se zpátky?“ Faust se však vrátil a vrátil se s úspěchem, vynesl s sebou z bezedné prázdnoty třínožku, tu třínožku, které bylo třeba, aby se do skutečného světa přivolala krása v osobě Parida a Heleny.*

* Celé toto místo, obsahující odkaz na „Fausta“, je výpisek k Retsche-rově stati „O filosofické kritice uměleckého díla“, které si udělal překladatel této stati p. Katkov a odkud jsme jej celý vzali. Viz „Moskovskij nabljudatel“ 1838, část XVIII, str. 187 a 188. — V. G. B.

Ano, divné je to slovo „matky“ a nelze je vyslovit bez tajného zachvění, jako by to bylo jedno z těch mystických slov, jímž bledne luna a mrtví se hýbají ve svých hrobech! Avšak ještě více odvahy je třeba, aby se někdo pustil do neohraničené prázdnoty a došel k „matkám“!

Kdo se však nezachvěje a neustoupí zpátky a nezastaví se ve svém strašném pochodu, ten se vrátí s kouzelnou třínožkou, již možno vyvolávat stíny dávno zemřelých a odívat netělesné myšlenky v krásná těla. Tyto „matky“ jsou ty prvobytné, dočasné myšlenky, jež ztělesnivše se v tvary, staly se světy a jevy života. Život nikoho neodstrašuje, nýbrž jako kráska s ohnivým zrakem, růžovou lící a rty, zvoucím k polibku, nás k sobě vábí neodolatelnou, okouzující silou. Zavřevše oči, ztrativše vědomí, vrháme se do jejího objetí, hledíme na ni a nenahledíme se, kocháme se jí a nedokocháme se... Je v nás však skryt červ, otravující plný požitek — tento červ je řízení po vědění. Jakmile se jen pohne, okouzující obraz krasavice nám začne mizet, červ roste, mění se v hada, který ssaje krev z našeho srdce — kráska mizí docela, a abychom ji přivolali zpátky, musíme odvrátit svou pozornost od tvarů a barev a upnout ji na kostru bez života a bez krásy. Brzy se však musíme zřít i toho a vrhnout se v nekonečnou prázdnotu, kde není života, kde není obrazů, zvuků a barev, kde není prostoru ani času, kde není na čem spočinout zrakem, oč opřít nohu, kde vládnou matky všeho jsoucího — netělesné ideje, které jsou to *nic*, z něhož povstalo *vše*, které byly od věčnosti, dříve než svět, a od nichž se pohnul čas a vyplynuly světy na svou věčnou cestu.

Tak tedy ideje jsou matky života, jeho substanciální síla a obsah, nevyčerpatelná nádržka, z níž bez přestání vytékají vlny života. Idea je svou podstatou obecná, protože nepatří ani jistému času, ani jistému prostoru. Přecházejíc v jev, stává se osobní, individuální, osobitou. Celá stupnice tvorstva není nic jiného než zosobnění obecného ve zvláštní, zjevení obecného ve zvláštním. Z obecné světové hmoty vyšla naše planeta, a dostavši svou jedinečnou a osobitou formu, stala se svého času obecnou substanciální hmotou, která neustále směřuje k svému zosobnění v myriádách bytostí. Nepředstavitelné masy kovů a nerostů, nepředstavující samy žádnou určitou formu, představují nicméně zvláštní zjevy, které mají svou, třeba i nižší a vnější, organizaci. Některé z nich se také organizují v určité a pravidelné formy krystalů, jakoby vyrůstajících

z jakési základny, která je složena ze stejné látky jako ony a slouží jim za beztvárovou basi. Organizace rostlin je vyšší a ony samy už představují jakousi vyšší osobitost, i když ještě nedosahují individualnosti. U každé z nich je stejně nezbytný kořen i stvol, větev i list, ale počet jejich listů není určitý a utržené listy nemění osobitost stromu, leda snad větve...